

**MATEI CĂLINESCU –THE LIFE AND THE OPINIONS OF  
ZACHARIAS LICHTER.  
A TESTIMONIAL OF THE NATIONAL IDENTITY**

**Larisa Stîlpeanu, PhD Candidate, "Transilvania" University of Braşov**

*Abstract: The study debates the idea of expressing the national identity in the novel of a Romanian writer who emigrated in the USA, however he did not forget his own backgrounds. The articulation of national identity discourse in Matei Călinescu's work, "The life and opinions of Zacharias Lichter", is seen as being highly sensitive to the communist political perception; this is why the author sees the text as being a playground, a way of self-saving, and also a way of expressing his own beliefs and disagreement with the communist view. The main focus of the analysis is set on exploring a theoretical perspective in what concerns the connections between the national identity and the anti-communist beliefs through a character which becomes a masque of each writer oppressed by the communist system. Moreover, the outcome exposes the concept of national identity as being a legitimating strategy which is directly implied by literature as a way of developing a cruel reality.*

*Keywords: national identity, Matei Călinescu, identity masque, communism, literature*

Libertatea umană în cadrul unui sistem represiv, cum a fost cel al comunismului românesc, a fost un ţel foarte greu de atins. Într-un context social caracterizat de încătuşarea spiritului uman, scrisul, cititul, literatura reprezintă nemaipomenite substitute ale vieţii, dar şi foarte bune modalităţi de exprimare a identităţii naţionale sau a celei personale. Bujor Nedelcovici sublinia în volumul *Scriitorul, Cenzura şi Securitatea*, că „... suntem, oarecum, datori să amintim, să repetăm, să răs-repetăm că nu se poate trăi fără trecut şi fără memorie, adică fără identitate personală şi colectivă în timp şi spaţiu”<sup>1</sup>. Identitatea personală este un bun ce poate fi dobândit şi păstrat cu greu, mai ales în vremuri de restrişte cum au fost cele ale comunismului românesc. Această perioadă dezvoltă în conştiinţa românească două tipuri de luptă anti-comunistă; avem pe de o parte, acei oameni care au rezistat cu stoicism opresiunilor şi nu au părăsit ţara poate din prea mult respect, prea multă iubire sau poate din lipsa unei şanse; mai avem, pe de altă parte, acei oameni care au ales calea exilului, a emigrării cu riscul de a fi judecaţi din punct de vedere moral. Ultima variantă este una destul de ingrată pentru că nu putem şti cu adevărat motivele unei astfel de alegeri şi nici nu putem afirma sau nega cu vehemenţă pierderea identităţii naţionale sau a identităţii personale a oamenilor în cauză. Un lucru este cert însă: cele două tipuri de identitate, cea naţională şi cea personală, sunt interconectate. Dacă identitatea naţională se poate pierde (sau diminua) în cazul înstrăinărilor teritoriale, identitatea personală este ameninţată sub opresiunile unui sistem totalitar. Este destul de greu să poţi împăca ambele tipuri de identitate atunci când ai de-a face cu un astfel de sistem de conducere, una dintre ele va domina întotdeauna. Unul dintre aceste cazuri este şi cel al lui Matei Călinescu care în 1973 alege să profite de o bursă Fulbright, să plece în SUA şi să se stabilească acolo, devenind profesor de literatură comparată la Indiana University din Bloomington. Motivele au fost cât se poate de întemeiate, atât din punct de vedere social, cât

<sup>1</sup> Bujor Nedelcovici (şi invitaţii săi), *Scriitorul, Cenzura şi Securitatea*, Bucureşti, Allfa, 2009, p. 13

și moral: „Când am luat decizia exilului, motivul principal a fost sentimentul meu de oroare față de penetrația masivă și umilitoare a Securității în viața cotidiană. Încercări de recrutare a mea au avut loc începând din 1956, dar s-au înțetit după 1970. N-am mai suportat presiunea morală exercitată acut din timp în timp, dar care, difuz, exista permanent. Fuseseră și «tezele din iulie 1971», care marcau un nou îngheț ideologic, eram pus în fața unei posibile sinucideri morale și intelectuale, și atunci m-am hotarat.”<sup>2</sup> Matei Călinescu a ales viața morală și intelectuală, departe de societatea care i-ar fi ucis încet, încet identitatea personală; a ales să se exprime într-o societate care i-a permis această libertate fără a fi nevoit să apeleze la tot felul de măști. Rămânând în țară ar fi riscat să devină o variantă a controversatului său personaj, Zacharias Lichter.

Exprimarea identității personale într-o societate închistată și închistantă nu a fost un lucru tocmai ușor. De cele mai multe ori acest lucru s-a petrecut voalat, ascuns în spatele unor strategii de camuflare. Un foarte bun exemplu este și cel al romanului lui Matei Călinescu, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*. În ciuda background-ului comunist (anul apariției, 1969, se încadrează în așa zisul „obsedant deceniu”) în care a apărut romanul lui Matei Călinescu, acesta a rezistat și a fost re-editat de încă 3 ori (1971, 1995, 2004). Cele două ediții din perioada comunismului demonstrează cum scrierile de ordin soteriologic, filosofic scapă ideologiei comuniste care se împiedică în viziuni și clișee. Ștefan Borbely enunță o ipoteză a acestei „scăpări” a cenzurii: *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter „a fost receptat ca un roman al unei individualități bizare, marginale, și nu ca o analiză de sistem.”*<sup>3</sup> Romanul nu ne vorbește însă doar despre o identitate marginală, ci despre o întreagă societate care provoacă acest soi de marginalitate. Cenzura a observat doar detaliile, nu și portretul în ansamblul său. Literatura ajută la creionarea identității naționale, iar sfâșierea ei ar aduce doar prejudicii societății.

Contextualizarea pe care o realizează Matei Călinescu prin romanul său este una, vom vedea, care poate fi descifrată doar de un lector virtual. Stilistic vorbind, romanul lui Matei Călinescu este foarte metaforizat; înțelesurile sunt multiple, greu de extras, fiind descompuse și, mai apoi, recompuse. Se cere activitatea unui lector avizat. Personajul, Zacharias Lichter, se erijează într-un cunoscător al limbajului filosofic și reușește, astfel, nu numai să înalțe spiritul, să sensibilizeze inimile, ci și să facă romanul să treacă de „cortina de fier”, să nu fie considerat o scriere subversivă, amenințătoare pentru regimul sub cortina căruia a apărut. Lichter, un „horeb” lăuntric, se dăruiește unui monolog ce seamănă cu o prăbușire interioară. Această libertate și-o asigură prin scris, prin evadarea simbolică dintr-un spațiu autarhic și prin credință într-un Dumnezeu nenumit. Libertatea la Matei Călinescu este pusă în spatele unui personaj, însă nu ca o povară, ci mai degrabă ca un premiu al reușitei de a păcăli sistemul represiv. Această libertate se obține prin mai multe „măști”: un sens inaccesibil unei dogme limitate din punct de vedere filosofic și cultural, o revelație voalată a unei realități dezvăluite, dar niciodată direct atacată, o repersonalizare în literatură, devenind un „roman-metaforă” instituit pe calea negării, a demitizării, a demistificării.

<sup>2</sup> <http://www.formula-as.ro/2004/615/lumea-romaneasca-24/convorbiri-cu-scriitori-5013>

<sup>3</sup> Ștefan Borbely, *Matei Călinescu – monografie*, Brașov, Editura Aula, f.a, p. 46.

Zacharias Lichter, „iluminat și ars de flacăra lui Dumnezeu”<sup>4</sup> se angajează într-o luptă în care „necesitatea spunerii”<sup>5</sup> este esențială pentru eliberarea de sub avatarurile comunismului. Se vede pus față în față cu încălcarea dreptului existențial de a comunica, cu obligarea indirectă a semenilor de a-și dedubla gândirea în funcție de împrejurări. În urma experienței revelatoare, în care divinitatea i se dezvăluie și transformă totul în jur, se face prezentă și setea existențială a personajului, sete de libertate, de cunoaștere, de spunere, de autodevorare spirituală. Zacharias mărturisește: „dogoarea ei îmi uscăse gura ca o sete fără margini”<sup>6</sup>. Lichter devine „o mască grotescă, amenințătoare”<sup>7</sup> sub trăsăturile căreia se ascunde revolta față „cloaca monștrilor” (o cloacă a comuniștilor) ce se extinde tot mai mult. Personajul se luptă cu „oameni-câini, oameni-țapi, oameni din gura cărora șuierau limbi despicate de șarpe”<sup>8</sup>, iar această luptă nu poate fi câștigată decât prin răbdare. Zacharias vede graba ca pe un păcat capital aducător de moarte și de autodistrugere: „omul grăbit nu-și atinge niciodată scopurile, pentru că face abstracție tocmai de căile care-l duc spre ele. Grăbitul străbate în eternitate un nesfârșit deșert. Sub privirea lui, totul se prefăce în nisip: astfel că, în fuga sa nebună, lipsit de orice punct de reper, el stă de fapt pe loc.”<sup>9</sup> Aceasta grabă este tot o mască a involuării societății, a decăderii morale, a falsificării și degradării vieții. În fața unei astfel de transformări malefice Zacharias se apără preferând autoridiculizarea în fața alienării omului de către comunism.

Tot o infirmitate este și calitatea de metafizician a lui Lichter. În societatea comunistă oamenii culturii, ai cunoașterii reprezintă o „ocultă amenințare”. Singurul avantaj al lui Zacharias este acela al cerșetoriei care, spune el, îl apropie de asceză, de o stare mistificatoare a revelației divinității, al apropierei de Dumnezeu. Această instituție a cerșetoriei îi permite lui Zacharias să nu discrimineze pe nimeni; el cere oricui afișând un surâs isusiac care îi permite o „clipă de frumusețe”. Cerșetoria este și un exercițiu spiritual care îl ajută la cunoașterea de sine și, ulterior, la cunoașterea celorlalți, iar banii căpătați urmează a fi dați adevăraților cerșetori. Sărăcia devine un sistem filosofic, iar cerșetoria o meserie necesară. Întocmai ca în povestea lui Diogene, cerșetoria ca instituție presupune o nesfârșită umilință prin care se protestează în fața unui sistem posesiv caracterizat de limitata categorie a lui „a avea”, în fața unei drame care frizează comicul și nebunia. Cerșetoria presupune infinitatea lui „a fi”. Acest sens profund al cerșetoriei lui „a fi” reprezintă revolta împotriva comunismului și al unei societăți utopice care ar fi presupus înnobilarea printr-o muncă pe o proprietate înstrăinată, o proprietate care devine „o alienare, o boală rușinoasă, obiect al repulsiei, și al milei în același timp”<sup>10</sup>. Paradoxul apare în momentul în care cerșetorii cer pomană hoților, iar hoții jefuiesc cerșetorii.

Mascarea identității naționale și cea a identității sale scriitoricești presupune ascunderea în spatele urâteniei fizice: „Într-o lume coruptă, a cărei esență e degradarea, marasmul, infinita fragilitate a spiritualului are nevoie de protecția urâtului, a diformității și a

<sup>4</sup> Matei Călinescu, 2004, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, ediție definitivă, Iași, Polirom p. 34

<sup>5</sup> Ibidem, p. 10.

<sup>6</sup> Ibidem, p. 12.

<sup>7</sup> Ibidem.

<sup>8</sup> Ibidem.

<sup>9</sup> Ibidem, p. 139-140.

<sup>10</sup> Ibidem, p. 35.

estropierii”<sup>11</sup>. Efectele comunismului se abat și asupra prietenului lui Lichter, Leopold Nacht care, aflat în fața unor amenințări biologice (foame și frig), trăind într-o cultură a penuriei și a ghețizării consumului, se vede în ipostaza omului care își pierde instinctele: foame, reproducere, socializare. Iar cel mai mare adevăr, cutremurător, de altfel, în cadrul unei societăți comuniste care a pierdut paradisul, este „Adevărul a murit!”<sup>12</sup> Omul se vede amenințat de frică în fața gândurilor sale, în fața căderii în miraj și nepuntinței de a se mai salva, în fața minciunii ca produs al comunismului, în fața unei epoci în care suferința umană este tot mai pregnantă. Această frică se concretizează într-o nouă stare, *folfa*, care presupune o agitație interioară, o neliniște existențială care amenință exprimarea sufletului național.

Folosindu-se de intuiții exacte, ponderate, de o finețe extremă, Matei Călinescu definește societatea ca fiind bolnavă de o psihoză a profilaxiei, făcând-o vinovată de falsificarea și degradarea vieții, de despiritualizarea și înlocuirea vieții cu un simulacru al ei, în care doar suferința mai are sens. Literatura devine „masca măștilor”, ea ascunde și semnifică în același timp identitatea națională. Masca oferă oamenilor forța de a supraviețui în relație directă cu viața, realitatea, cotidianul; e un subterfugiu în fața temerii de durere, răs, adevăr, în fața torturării și mutilării individualității. Zacharias Lichter întruchipează toate acestea: el este „masca măștilor”.

Acest schematism literar este salvator în spațiul comunist, alunecând neașteptat de bine printre valurile „cortinei de fier” și reușind să treacă prin tușul fericit al tipăririi de două ori (1969, 1971). Nu doar schematismul este important, ci și infinitele măști. Fiecare fragment dezvăluie diferite opinii ale personajului în discuție, dar și câte o față a comunismului; multiplele fețe sunt cât se poate de voalate, ascunse parcă pe cărările unui labirint al sensurilor. Aparent fără legătură unele cu celelalte, fragmentele se unesc într-o dezordine cu miez liric și alcătuiesc o imagine mascată a unui comunism grotesc. În fiecare fragment se resimte duhul respirației poetului; identitatea, curajul, copilăria, poezia, libertatea, comoditatea, iubirea, râsul, graba, minciuna, imaginația – toate se topesc într-un rug aprins al sensurilor, într-o literatură mai inteligentă decât societatea.

Cea mai mare formă de sfidare și rezistență în fața comunismului ca *forma mentis* este teoria lui Lichter referitoare la viața spirituală care se desfășoară într-una din categoriile existențiale: *circ*, *nebunie*, *perplexitate*. Zacharias a înlocuit cu acestea trei categoriile lui Kierkegaard: esteticul, eticul, religiosul. Valorile esteticului sunt negate, reconstruite, regândite din perspectiva unei societăți-circ, dar și din perspectiva unei existențe absurde. Circul, „forma cea mai de jos a spiritualului”<sup>13</sup>, blamează societatea umiltoare și suferințele produse de aceasta, dar blamează și omul care se lasă învins de aceste suferințe, omul care își mutilează propria identitate. Singura, dar și cea mai sigură scăpare este sfidarea acestui sistem prin ironizarea lui. Zacharias spune ce crede și ce simte fără rețineri și inhibiții. Lichter ridiculizează societatea devitalizată, gradul ridicat de dezordine, derapajul rapid în panică, disprețul față de timp, gradul redus de conștiință: „Circul, ca prim stadiu al spiritualului, înseamnă înainte de orice să te lași posedat de demonul ironiei. Aici totul se parodiază: pateticul face tumbe în rumegușul arenei, plânsul stârnește ecourile râsului și, în același timp,

<sup>11</sup> Ibidem, p. 45.

<sup>12</sup> Ibidem, p. 92.

<sup>13</sup> Matei Călinescu, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, p. 14.

totul devine de o infinită trivialitate.”<sup>14</sup> Circul societății contextualizate distruge și elementara comunicare, nu doar identitatea fiecăruia. Oamenii se văd obligați să își ascundă gândurile, să tacă chiar dacă au ceva de spus, să se supună limitelor autarhice ale sistemului.

Cercul presupune și o doză de nebunie, cea de-a doua componentă din ierarhia lichteriană care înlocuiește eticul lui Kierkegaard. Nebunia presupune dedublare, contradicție, pierderea sensului abstract al limbajului, trăirea mitică, „haosul” social și lingvistic. E o altă modalitate de sfidare a sistemului autarhic prin instituționalizarea unui alt limbaj, unul ambiguu, mistificator, patetic. Nebunia devine un „protest secret împotriva lumii înstrăinate de spiritual a imediatului și obișnuitului”<sup>15</sup>, e o stare care permite folosirea unui limbaj nud, care exprimă răspicat adevărul, fără concesi și mai ales fără emfază. Nebuniei îi urmează, prin legătură, perplexitatea, acea stare de perfectă absurditate în care se scufundă rareori nebunii. E o transpunere a nebuniei în spiritual, în religiosul kierkegaardian, sub forma profetismului, ascezei, rugăciunii, poeziei: „În perplexitate – afirmă Zacharias Lichter – toate aparatele se risipesc, căci înseși organele cu ajutorul cărora percepem aparențele sensibile ale realului rămân suspendate și paralizate. Din tenebre, din liniște, din vid, din atemporal și aspațial, divinitatea absoarbe spiritul, revelându-i-se prin negație și absență.”<sup>16</sup>

Fiind cea mai pregnantă ipostază de sfidare a comunismului, perplexitatea se instituie în mod guvernator prin poezie. Pentru Lichter poezia devine „o pură pregătire pentru spunere”<sup>17</sup>, pentru acea spunere care presupune adevărul, un mecanism de atac și de apărare în același timp, o imagine fardată a realității. Prin starea de perplexitate *homo aestheticus* se angajează într-o luptă crâncenă cu *homo sovieticus* pe care ar vrea să-l deturneze, devoreze, demascheze. Iar marea tragedie a poeziei este aceea că „nici măcar nu mai spune: se face că spune, se face că este...”<sup>18</sup>. Religiosul Zacharias Lichter se simte amenințat de oroarea de a fi nimic altceva decât un poet.

Ridiculizarea și sfidarea comunismului merge până la negarea adevărului pe care ar trebui să-l presupună valorile instituite de sistem. Într-o societate în care represiunea se manifestă mascat, oamenii nu pot socializa altfel decât purtând măști. Imoralitatea se manifestă față de lege și față de spiritul angoasant, față de minciuna care tinde să devină instituție. Nu mai există alt mijloc de apărare în fața minciunii decât identificarea ei cu adevărul: „... nu pot lupta împotriva minciunii decât crezând, copilărește și până la capăt, în orice minciună, nemiîncercând să fac, practic, nicio deosebire între adevăr și minciună.”<sup>19</sup> Asta presupunea îndoctrinarea ideologică ce a obturat orice posibilitate de a „învăța” altceva decât ceea ce era livrat de responsabilii modelării gândirii. În asta constă eșecul lichterian, alături de autoridiculizarea specifică; atunci când râde de sine însuși, râsul său e mai gălăgios decât celelalte toate la un loc. Urmează, bineînțeles, întrebarea: „Să fie acesta semnul eșecului meu?”<sup>20</sup> Simte nevoia să fie pedepsit, doar prin pedeapsă putând să regăsească acea libertate paradisiacă. Însă, paradoxul sistemului constă în refuzarea a tot ceea ce ar putea face un bine omului, până și pedeapsa: „infernul e lipsa pedepsei”.

<sup>14</sup> Ibidem, p.14.

<sup>15</sup> Matei Călinescu, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, p. 16.

<sup>16</sup> Ibidem.

<sup>17</sup> Ibidem, p. 60.

<sup>18</sup> Ibidem, p. 62.

<sup>19</sup> Ibidem, p. 192.

<sup>20</sup> Ibidem, p. 115.

Nevoia de purificare, de spălare a murdăriei comunismului îl face pe Lichter să se considere vinovat, în sens mesianic, de toate nedreptățile lumii. Este atât de vinovat încât nu există pedeapsă pentru păcatele sale; îi este refuzat „dreptul” de a fi pedepsit: „Îmi știu vina și mi-o strig și vreau să fiu pedepsit, dar mă apasă certitudinea că niciodată nimeni nu mă va pedepsi, căci îmi este refuzat pe veci dulcele chin al pedepsei.”<sup>21</sup> Ștefan Borbély vede această autoînvinovățire ca pe un derizoriu al vieții limitate de o gândire utopică: „Voluptatea derizoriului provocat demonstrează că ne aflăm, aici, în fața unui model christic întors: al unui Anti-Christ, în bună tradiție nietzscheană.”<sup>22</sup>

Matei Călinescu, prin imaginea profetului Zacharias Lichter, se revoltă în fața unei lumi mult prea strâmte, limitate, o realitate întoarsă pe dos, pe care o sfidează cu vervă și ingenuitate, o desființează cu „palavre”. În asta constă reușita autorului de a călca în picioare imaginea comunismului, acționând din interiorul lui și, mai ales, cu dublul său acord. Ceea ce ne face, să credem că *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter* este „un roman al dezvrăjirii ideologice, cât mai ales existential și spiritual, în sensul asumării scrisului ca un mod de rezistență / existență, ca experiența revelatoare ce a generat apoi forma de exhibare / exprimare culturală a traumelor subiectului creator.”<sup>23</sup> Literatura devine astfel o formă de legitimare a păstrării identității personale, atât în momentul în care un regim politic te forțează să renunți la o mare parte din valorile cu care te identificezi, cât și în momentul în care alegi calea exilului (sau mai degrabă, a refugiului). Matei Călinescu este unul dintre scriitorii români care nu și-au pierdut niciodată adevărata identitate, care au rămas fideli propriilor lor convingeri, care au reușit să ilustreze și să îmbogățească spiritul identității noastre naționale.

*ACKNOWLEDGEMENT: This paper is supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOP HRD), ID134378 financed from the European Social Fund and by the Romanian Government.*

## Bibliography:

Borbély, Ștefan, *Matei Călinescu – monografie*, Brașov, Editura Aula.

Călinescu, Matei, (2004), *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, ediție definitivă, Iași, Polirom.

Ilie, Rodica, *Matei Călinescu – „Viața și opiniile lui Zacharias Lichter” sau calea tăcută a libertății*, „Vatra”, nr. 8, 2007.

Nedelcovici, Bujor, (și invitații săi), *Scriitorul, Cenzura și Securitatea*, București, Allfa, 2009.  
<http://www.formula-as.ro/2004/615/lumea-romaneasca-24/convorbiri-cu-scriitori-5013>

<sup>21</sup> Matei Călinescu, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*, p. 64.

<sup>22</sup> Ștefan Borbély, *Matei Călinescu – monografie*, p. 50.

<sup>23</sup> Rodica Ilie, *Matei Călinescu – „Viața și opiniile lui Zacharias Lichter” sau calea tăcută a libertății*, „Vatra”, nr. 8, 2007.